

8. Результат трьох років правління Януковича: повний провал і занепад держави [Електронний ресурс] / OSP-UA.info. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/mainnews/9700-rezultat-trokh-rokiv-pravlinnja-janukovicha-povniy-proval-i-zanepad-derzhavi.html>

9. Річниця правління Януковича: оцініть здобутки і втрати для України [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/richnitsya-pravlinnya-yanukovicha-ocinit-zdobutki-i-vtrati-prezidenta.html>

10. Ющенко В. Недержавні таємниці / В. Ющенко. – Харків: ФОЛІО, 2014. – 511 с.

11. Янукович – президент: три роки перемог та поразок [Електронний ресурс] / BBC Україна // С. Хоменко. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/02/130225_yanukovych_three_years_sx.shtml

Чепур Б.Д.

студент,

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЗЕМСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ – ОСЕРЕДОК КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО ЦЕНТРУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Пореформений час було відзначено суттєвими соціально-стратифікаційними змінами в російському суспільстві: нівелюванням станів, утворенням нових класів і суспільних груп. Одним з результатів реалізації земської реформ 1864 року стало формування земської інтелігенції – шару кваліфікованих фахівців, які перебувають на службі земських установ. Їх чисельність постійно збільшувалась і з часом досягла значних розмірів, далеко перевищивши число виборних земських виборців.

До кінця ХІХ ст. земська інтелігенція заявила про себе як про впливову і творчу громадську силу. Аналіз даного соціуму важливий як в плані певного підбиття підсумків модернізації Росії, так і в плані концептуального осмислення тієї ролі, яку зіграла суспільно-політична і культурна діяльність земських службовців, вперше організованих та працюючих в російському селі, що увійшли в історію під ім'ям так званого «третього елемента» [5, с. 89].

«Третій елемент», умовна назва різночинної інтелігенції, що служила за наймом у земських установах (агрономи, статистики, техніки, лікарі, ветеринари, вчителі, страхові агенти та інші). Термін «Третій елемент», на відміну від «першого елемента» (урядового і адміністративного) та «другого» (земського виборного), увійшов у вжиток в 1900-х рр.. У 34 губерніях Росії налічувалося в кінці 19 ст. 65-70 тис. земських службовців. У складі «Третього елемента» було чимало буржуазних лібералів, народників, були і соціал-демократи. Завдяки «Третьому елементу» культурно-господарська діяльність земств отримала широке поширення, особливо в галузі медицини, санітарії та шкільної справи.

За радянських часів термін «інтелігенція» зазнав радикальної смислової трансформації. Відправною точкою для істориків служило ленінське визначення, за яким інтелігенція – це суспільний прошарок людей, що займаються розумовою працею. В результаті такого професійного підходу поняття земський службовець, земська інтелігенція, «третій елемент» – стали ідентичними. Зусиллями істориків Н. М. Пірумової, В. Р. Лейкіної-Свірської, Е. Г. Корнілова, А. В. Ушакова була вироблена концепція, згідно з якою земська інтелігенція з'явилася разом зі створенням земських установ, під впливом розвитку капіталізму відбувався її чисельний ріст, підвищувалася кваліфікованість кадрів [7, с. 99]. Саме праці цих істориків розкривають найбільш яскраві принципи роботи земських установ і роди діяльності їхніх службовців.

Земська реформа 1864 р. являє собою істотну складову частину епохи великих реформ XIX ст. Вона внесла значні зміни в систему державного управління країни. Нові органи місцевого самоуправління об'єктивно сприяли розвитку демократичного ладу в Росії. Земства принесли з собою нехай маленький, але дуже важливий шматочок конституції [1, с. 45].

Згідно з положенням 1864 р. земські установи мали право наймати на службу осіб різних професій для виконання робіт у сфері оподаткування, страхування, освіти і т.д. Земства повною мірою скористалися цим правом і вже в перші роки їх діяльності сформували солідний штат службовців, в основному з числа різночинців. З часом цей так званий «третій елемент» земства став найчисленнішим, оскільки сфера діяльності земства була надзвичайно великою, а подальший розвиток імперії капіталістичним шляхом ставило перед органами місцевого самоврядування все нові й нові завдання.

Саме в земствах активно співпрацювали представники різних громадських сил, вирішувалися значущі соціально-господарські завдання, піднімалися злободенні проблеми суспільного життя. Саме земська інтелігенція, працюючи лікарями, вчителями, агрономами, страховими агентами найбільш тісно спілкувалася з населенням, насамперед сільським, надаючи величезний вплив на формування його соціальної та політичної культури [2].

Для земської інтелігенції їхня робота була способом служіння ідеалам суспільства, сенсом самовираження, реалізацією свого громадянського обов'язку. Спільна діяльність приводила до згуртування земської інтелігенції. Її представники не тільки були активними членами легальних громадських організацій, а й брали участь у різного роду напівлегальних і нелегальних організаціях народницького спрямування, гуртках. Крім того, необхідність обмінюватися інформацією та досвідом роботи між службовцями різних земств, призвела до виникнення ідеї проведення професійних нарад і з'їздів на між губернському рівні.

Незважаючи, загалом, на холодне ставлення до цього адміністрації уряду, такі з'їзди проводилися майже протягом всього існування земського самоврядування, часто напівлегально. Така форма діяльності сприяла суспільній комунікації, а так само створення професійних громадських

організацій. Діяльність окремих професійних груп земської інтелігенції безсумнівно сприяли активізації громадської думки. Так, матеріали, що поставляються земськими статистиками, прояснювали справжній стан справ у сільській місцевості, характеризували землеволодіння та землекористування, привертали увагу до тяжкого становища селянства, розкривали причини недороду і голоду. Найчастіше дані матеріали заборонялися до публікації, а іноді і знищувалися царським урядом як антидержавні [2].

Земська інтелігенція як одна з найбільш активних соціальних груп російського суспільства того періоду активно виступала на захист як власних корпоративних інтересів, так і інтересів професійних, суспільних. Відомі факти гострої реакції земських службовців на свавілля влади по відношенню до їх колег з інших губерній, по відношенню до представників тих чи інших громадських організацій.

Так, наприклад, відомі неодноразові випадки, коли статистичні бюро губернських земств повним складом йшли у відставку в знак протесту проти звільнення їхніх колег з інших земств. Земська інтелігенція взяла активну участь в політичній боротьбі того часу. Частина її, в основному, вихідці з вищих станів, стали активними учасниками ліберального руху, що виник на базі земських установ, а в подальшому поповнили собою ряди партій ліберального спрямування і, перш за все, кадетів. Більша ж частина побувала в рядах народницького руху, а потім увійшла до складу різних партій соціалістичного спрямування [2].

Найбільшою професійною групою земської інтелігенції в кінці XIX – початку XX століть були вчителі. В Росії були різні види початкових і середніх навчальних закладів: початкові народні училища, чоловічі та жіночі гімназії та прогімназії, приватні школи, реальні училища, середні та початкові спеціальні навчальні заклади. Викладачів всіх цих шкіл було прийнято називати народними учителями [6, с. 44].

Важкими були умови праці народних вчителів. Багато шкільних приміщення були непридатні для занять. У 1892/1893 навчальному році в Московській губернії з 68 училищ тільки 32 були задовільними, в 27 були недоліки, а 9 перебували в незадовільному стані. У 480 школах були відвологі стіни зі щілинами, а в 33% протікали стелі. Більшість шкіл повіту погано освітлювались.

Вчителі працюючи з 8:30 до 15 години, повинні були потім займатися з учнями старших відділень. Ненормальними були і житлові умови вчителів. Вони тулилися не тільки в хатах разом з худобою, але і в інших не пристосованих для життя приміщеннях. Більшість вчителів Московського повіту жили в кутах класних кімнат, відгороджених дошками. Подекуди діти, які під час занять не мали місця в класі, розміщувалися в деяких випадках, в житловій кімнаті самого вчителя [6, с. 47].

Великою професійною групою інтелігенції були і медичні працівники. Згідно перепису населення Російської імперії в 1897 р. чисельність їх становила понад 68 тис. осіб. Особливе місце у російській медицині займали земські

лікарі. Вони отримували в рік 1200 – 1500 руб. і повинні були поєднувати всі медичні спеціальності. В середині 1890-х рр. налічувалося близько 2 тис. земських лікарських ділянок і до 2,5 тис. фельдшерських пунктів. Їх співробітники відрізнялись особливо гуманним ставленням до хворих [6, с. 47].

Лікарі виявляли виняткову самовідданість і мужність. Коли на початку 1890-х рр. слідом за голодом вибухнула епідемія холери і тифу, вони в неймовірно важких і небезпечних умовах надавали допомогу хворим. 37% російських лікарів взагалі і близько 60% земських лікарів, зокрема, загинули, заразившись від хворих. У 1892 р. половина всіх померлих земських лікарів стали жертвою висипного тифу [3, с. 21].

Однак земські лікарі були безправні. В журналі «Російський лікар» в 1902 р. про них говорилося: «Лікар-найманець, з яким в деяких земствах зовсім не церемоняться. Приводи для звільнення лікаря бувають самі незначні, а іноді і прямо обурливі».

Робота лікаря була вкрай важкою. У Тверській губернії в селі Берново лікар С. Н. Коржневський обслуговував 200 сіл. Кожен день він приймав не менше 60 хворих, а у святкові дні до 100 чоловік. Робочий день тривав не менш 12:00, не рахуючи екстрених викликів і приготування ліків.

У 90-х рр. XIX століття розмір ділянки збільшився і радіус був у межах 10 верст, а населення, яке повинен був обслужити становило 6000-7000 чоловік. Побут лікарів був скромним, жили в більшості випадків, там де приймали хворих. Лікар з Бугурусланського повіту Казанської губернії «жив і працював в хаті 5-6 сажень, з 3 вікнами з російською піччю. Крім лавок були шапка для ліків, 2 дерев'яних стола і стільці, нари для спання і балія для вмивання. За одним столом записували хворих, за іншим йшла аптечна робота [3, с. 24].

У таких складних умовах працювали земські лікарі, але не дивлячись на всі тяготи головною метою їх роботи було служіння селянству. Крім цього вони прагнули просвіщати народ, намагалися полегшити важке матеріальне становище і лікувати фізичні недуги.

Врешті-решт важкі матеріальні, побутові та правові умови, а також близькість до широких народних мас в силу особливостей своєї праці сприяли тому, що вчителі та медичні працівники брали активну участь в суспільно-політичному русі: вели пропаганду і агітацію серед місцевого населення, керували його боротьбою, брали антиурядові резолюції на зборах і з'їздах, брали участь у страйках та політичних демонстраціях, а під час першої російської революції, крім того – в збройних повстаннях.

Зрештою, робота земської інтелігенції залишила помітний слід і в історії народної освіти. У дореволюційній Росії земства сформувалися відповідно до «Положення про земські установи» 1864 р. Спочатку земства байдуже ставилися до справи народи освіти, а із 70-х років їхня діяльність активізувалася, земські діячі брали активну участь у боротьбі за офіційний дозвіл здійснювати початкове навчання українською мовою, особливо засновник початкових шкіл – барон Корф. У 80-ті роки масово відкривалися церковнопарафіяльні школи, а деякі земські закривались або переходили до рук

духовенства. З другої половини 90-х років земства фактично взяли на себе утримання шкіл, організували позашкільну освіту населення, опікувалися видавничою справою, таким чином просвітлюючи народні маси.

Список використаних джерел:

1. Абрамов В. Ф. Земство, народное образование и просвещение / Виталий Ф. Абрамов // Вопросы истории – 1998. – № 8.
2. Бакуменко Е. А. Земская интеллигенция и процессы формирования гражданского общества в Российской империи в конце XIX – начале XX вв. / Елена Александровна Бакуменко // Электронный журнал – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Istoria/29497.doc.htm
3. Лейкина-Свирская В. Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века / Вера Романовна Лейкина-Свирская. – М. 1971.
4. Меметов В. С., Расторгуев В. Н. Интеллигенция // Большая российская энциклопедия. – М. 2008. – Т. 11.
5. Милюков П. Н. Интеллигенция и историческая традиция // Вопросы философии, № 1, 1991.
6. Ушаков А. В. Особенности материального положения и труда интеллигенции России в конце XIX – начале XX веков / Александр В. Ушаков // Вестники Московского городского педагогического университета. – 2010. – № 5.
7. Чернышёва Е. В. Проблемы формирования земской интеллигенции в новейшей российской историографии / Евгения В. Чернышёва // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 23.

Чорна М.І.

аспірант,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

РОЛЬ ІВАННИ БЛАЖКЕВИЧ У РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИЦТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX – СЕРЕДИНА XX СТОЛІТТЯ)

Розвиток вітчизняної історичної науки диктує значний інтерес дослідників до проблем розвитку українського шкільництва. У цьому контексті значної актуальності набуває дослідження ролі головних промоторів культурно-освітнього поступу українського народу. Серед видатних культурно-просвітницьких діячів Східної Галичини не можна оминати увагою письменниці, педагога, громадського діяча Івонни Блажкевич.

Об'єктом дослідження є навчально-виховні процеси, які відбувалися у школах Східної Галичини досліджуваного періоду та їх вплив на розвиток освіти в регіоні.

Предмет дослідження – педагогічна діяльність І. Блажкевич у Східній Галичині.